

DICKENS KÁROLY.

Egy regényíró élete, a ki nem akart soha más lenni, mint regényíró, szűk keretében nyújt-e elég anyagot három kötetnyi életrajzra? Nálunk kételkednének benne, hanem a Bothwellek, a Lockhartok boldog hazájában azt tartják, hogy az irodalomtörténetre nézve semmi sem lehet közömbös, a mi a legkisebb vonatkozással bír a fényes nyomot hagyó írókra. Állandó tetszéssel fogadják azokat a türelmes kutatásról és lelkiismeretes gondról tanúskodó hosszú munkákat, a melyek kedvencz költőiknek és íróiknak szentelvék.

A tetszés még inkább emelkedik, s a siker biztos, ha oly íróról van szó, a ki mint jótékony tündér, harmincz éven át az egész nemzetet fölváltva könyekre indította, a melyekért nem volt oka pirúlni, és olyan nevetésre ingerelte, a melynek titkát Homer régi isteneitől látszott örökölni az öreg és nevető Anglia.

A könyv, a melyet Forster János nemrég befejezett,*) már előre is érdekelte mindazokat, a kiket valaha elbájolt az újabb angol regényírók leghíresebbike, — vagyis az egész világot.

Dickensről el lehet mondani, hogy boldog lehetett élete végéig. Irodalmi vállalatai mind sikerültek, s most, hogy nincs többé, barátja, ki saját vallomása szerint őt legjobban ismerte s törekszik őt ismét életre hozni s képét élénk állítani, úgy a mint valóban élt, nem rejtve el gyöngéit, nem vonva reá az eszményiség csalfa leplét.

*) *The Life of Charles Dickens*, by John Forster, London, 1874.

I.

Mindig gyanították, hogy Dickens egyik leghíresebb és legmegragadóbb regényébe a költészet közé némi valóság is van szőve és hogy a fiatal Copperfield Dávid története egy-szersmind a szerzőé is kisebb-nagyobb elferdítésekkel. Nem csalatkoztak és a hasonlat talán sokkal továbbra terjed, mint gyanították. Elbeszéléseibe igen gyakran vegyíti Dickens ifjúsága és gyermekkora emlékeit. Hogy az égető nyomort fesse, a mit oly megkapóan tudott leírni, hogy földidézze azt a sok beteg és szenvedő alakot, a melyek művein átvonúlnak, nem volt szüksége találékonyságra, csak vissza kellett emlékeznie. Mert ő valóban a képzelhető legszigorúbb nevelésben részesült, nem abban, a melyet a nagy classicus intézetek nyújtanak, a melyekből ragyogó államférfiak, keresett ügyvédek, tudós papok kerülnek ki, hanem abban, a melyet a magára hagyott nagy lélek önmagának ad és a mely oly gyakran teremtményeket, költőket, regényírókat. Dickens egyike volt ezeknek, s miután egy különös önéletrajzi töredékben maga vonja le a leplet és meséli el élete első éveit, meg kell vallani, hogy soha senki nem kezdte meg az életet oly nehéz és kellemetlen körülmények között, mint ő.

Portseaban született, Portsmouth közelében 1812-ben. Atyja a tengerészeti irodákban volt alkalmazva. Gyermekkorát szorult helyzetben élte át és a családi életnek is csak szomorú oldalait ismerte. Atyja, Dickens János, úgylátszik derék ember volt, de gondatlan, kinél a nyomor megszokottá vált s a családi bajok sem hozták ki sodrából. Anyjával, Barrow Erzsébettel, se az életben, se fia emlékében nem találko-zunk gyakran. Ő és férje akaratlanul is ama halhatatlan pár embert juttatják az ember eszébe, a kik Copperfield Dávid regényében, folyton a végső elhatározás és egy jó lakoma reménye, az öngyilkosság és egy narancspunch mesterséges készítése között ingadoznak. Fájdalom nem csupán ez az egyedüli hasonlat a mire találunk: van egy még természetesebb, a mely szerző előtt lebeghetett, midőn a kis Dorrit-ban egy családtya fájdalmasan nevetséges alakját rajzolta, a ki az adósok börtönében kénytelen tartózkodni, hol az idegene-

ket fogadja és patriarchalisan él. A fiatal Dickens alig töltötte be tizenkettedik évét, midőn atyja, nem tudván kiegyezni hitelezőivel, elfogatott és az adósok börtönébe záratott. Olyan nemzetgazdasági leczkében részesült, a melynek emléke nem veszhet el, és láthatta, hogy a legjobb szándék mellett is, mire visz a gondatlanság és rendetlenség.

Hasztalan hagyták el Portseát Chathamért és Chathamot Londonért, a hol Dickensné asszony intézetet akart nyitni, abban a reményben, hogy az indiai gazdag családok gyermekeiket oda fogják adni: az intézetet hirdető czímtábla ugyan feltűzetett az ajtó fölé, de a növendékek nem jelentkeztek, így a kis Dickens Károly szerény illuziója, hogy ezen úton maga is iskolába járhat, a nélkül, hogy a családot elhagyja; füstbe ment. Iskoláról szó sem volt ezután a „Nickleby Miklós“ leendő szerzőjénél. De azért nem volt minden nevelésnek hiával. Anyjától tanult egy keveset az angol, sőt a latin nyelvből is, atyjának néhány könyvét néhány híres angol és idegen regényét szinte fölfalta, sőt egy kis tragoédiát is írt, a melyet az ezer egy éj után készített, azután egyik rokona néha elvitte magával a színházba, a melyet szenvedélyesen szeretett; hanem valódi nevelését öntudatlanul nyerte Londonnak azon szegény külvárosában, a hol családja élt, a hol megtanulta ismerni azon dolgokat és viszonyokat, a melyek első műveinek annyi eredetiséget és nyomatékot kölcsönöztek. Itt találkozott a szegénységgel minden alakban, innen kerültek ki a kis ártatlan gonosztevő Twist Olivér és kevésbbé ártatlan társai, és a szerencsétlen Jo az óriás város ezen csavargója, ki csatangol benne mióta lábain állani tud, a nélkül, hogy tudná hova megy, kerülve rendőröket, a kik menni kényszerítik. Ritka szerencse, hogy a gyermek ezen veszélyes érintkezések között nem vesztette el érzelmei tisztaságát és boldog jelleme naivságát. „Jól tudom, mondá később, hogy isten irgalma nélkül, a mennyire elhanyagoltak, kis csavargó avagy kis tolvaj válhatott volna belőlem.“ Azután egy fénymázgyárba dugták, hat shilling heti bérrel. Dolga az volt, hogy a dobozokat olajos és kék papírral fődte be, lekötötte és etiquette-ket ragasztott reájok. Nem tudtak egyéb dolgot találni a vézna fiatal gyermek számára, ki csupa értelem és érzelem volt és szomszédai előtt már is csudagyermek hírében állott. Dickens oly szerencsétlennek, oly megalázottnak érezte magát, hogy

később, miután nagy hírnévre tett szert és dicsőség környezte, sem tudott mély keserőség nélkül gondolni vissza élete ezen szakára. Egyedüli mulatságai voltak, szabad óráiban bebarangolni London utcáit, a melyeken utóbb az utolsó követ is ismerte, és a vasárnapok, a melyeket családjával atyja börtönében töltött el. Hébekorban betért egy csapszékbe egy pohár sörre, a hol szegény kis kalapja és kopott öltönye rendesen nem a legnagyobb bizalmat költötte.

Szerencsére atyja egy kis összeget örökölt, mely vissza adta szabadságát. Nem sokkal ezután a fiatal Dickent elküldték a Wellington-house-academy-be. Ezen fényes neve volt egy intézetnek, mely azon negyedben némi hírnévnek örvendett, habár nem tudni minek köszönhette azt. Annyi bizonyos, hogy a fehér egerek, a növendékek dicséretére legyen mondva, nagyobb nevelésben részesültek, mint maguk a növendékek, és hogy ha a főtanító abban a hírben is állott, hogy semmit sem tud, volt helyette egy segédtanító, a ki mindent tudott. Különben Dickens csak két évet töltött Jones úr pálczája alatt, a kinek intézetét elhagyta, hogy írnoknak szegődjék egy ügyvédhez.

Egyszer kérdezték Dickens atyját, hol neveltette fiát. „Lelkemre mondom, uram, viszonzá, azt lehet mondani, hogy csak úgy magában növelkedett.“ És ez nem volt puszta szólásmód. Valóban a megfigyelő szellemmel lassanként az akarát is kifejlődött a fiatal emberben, a ki új hivatása iránt nem mutatott több hajlamot, mint azelőtt a ragasztáshoz, a maga nemében ő is nagyravágyó volt. Atyja, hogy háztartása jövedelmeit gyarapítsa, a parlamenti viták gyorsírását vállalta el egy lap számára. Dickens, példáján lelkesülve, nekifeküdt a gyorsírás megtanulásának, oly hévvel, a minőt mindenben tanúsított, a mihez csak fogott; és nemsokára elsajátította ezen mesterség titkait. Ugyanezen időben szorgalmasan látogatta a British Museum olvasótermeit, hogy megszerezze magának azt a műveltséget, a melyet gyermekkorában nem szerezhett meg; de bármilyen ügyes gyorsíróvá lett is, úgy hogy ritkította párját, két évig volt kénytelen arra szorítkozni, hogy különböző törvényszékek tárgyalásainál gyakorolja mesterségét. Különben ideje ez alatt nem veszett kárba, anyagot gyűjtött a jövő számára. Tudjuk, milyen sok drámai jelenet fordul elő az angol törvényszékek előtt és az eredeti alakok milyen

nagy számmal vonúlnak el oly nagy város törvényszékei előtt, a minő London. Végre tizenkilencz éves korában követhette Dickens atyját a parlament gyorsíróinak asztalához. Előbb a *True Sun*, azután a *Morning Chronicle* számára dolgozott. Csudálatos iskola volt, oly fiatal ember számára, a kit a tudvágy emésztett; de egyszersmind terhes feladat, miután gyakran kellett Dickensnek utazgatnia, hogy hallgassa a testület kitünőbb tagjainak a parlamenten kívül tartott beszédeit.

Mások eszméinek folytonos közvetítése mellett természetesen ösztönt érzett magában egyszer a maga eszméit is elmondani. Egy őszi este, félelemtől s talán reménytől is reszketve csúsztatta be a Fleetstreet egy komor irodájának levélszekrényébe első irodalmi kísérletét. A borzasztó lépés megvolt téve, és az *Old Monthly Magazine* 1833-ik évi deczemberi füzeté a gyorsírót íróvá tette. Nem valami nagy volt a siker, hanem a fiatal ember eltalálta hivatását és hű is maradt hozzá örökre.

Az angol regényírók közt talán Dickens az egyedüli, a ki nem nyert classicus növelést, a ki oly alant kezdte életét és oly magasra emelkedett, a nélkül a biztos alap nélkül, a melyet a tudományos nevelés ad. Láttuk minő hiányos volt növeltetése. Igaz, hogy bizonyos mértékig kiegészítette, hanem szokása szerint és eredeti módon. Más szavakkal: érzi az ember, olvasva műveit, hogy az iskola soha nem terhelte vállait, a mi jó vagy rossz benne, azt senkinek másnak nem köszöni. A classicus világ emléke és példái, a melyektől soha sem szabadulhat egészen, a ki Virgil és Homér közt töltötte ifjúságát, merőben ismeretlen világ ő előtte, s ha említi is, csak mosolyogva szól azokról. A múltnak kevés jelentősége van előtte; kiválólag a jelen embere és a mai civilisatio az a talaj, a melyben összes regénye gyökerezik. Mindent összevéve *Copperfield Dávid* szerzője talán többet köszönhet, mint maga is hinné, élete első éveinek, a melyeket oly szerencsétlenül, oly aljasan töltött; ennek köszöni független gondolkozását és azt az új szellemet, a mely művei minden lapját átlengi.

II.

Dickens első irodalmi föllépése, mely oly nagyszerűnek tűnik fel távolról, talán veszt fényéből valamit, ha közelről néz-

zük; nem azért, hogy a siker soká késett volna, hanem a fiatal szerző által követett genre és a közrebocsátás módja, nem férhetett össze azzal a lelkesedéssel, a mely egy ismeretlen nevet néhány nap alatt híres emberré tehet. Mert nem volt elég a *Monthly Magazine*-ba írott pár cikk arra, hogy a nagy kiadók ajtai megnyiljanak Dickens előtt, annyival inkább, hogy ezen gyűjtemény szerkesztője kénytelen volt minden cikket visszautasítani, ha nem ingyen jött, a mi arra mutat, hogy olvasóinak száma nem igen lehetett nagy. Szerencséjére a *Morning Chronicle*-nak az időben *Evening Chronicle* cím alatt esti lapja is volt. Dickens kérte, hogy ebben folytathassa *Útczai rajzok* címe alatt megkezdett rajzait, azután meg hogy nagyobb fizetést kapjon. Mindkét kérelmét méltányosnak találták és beleegyeztek. Nem sokára egy harmadik kívánság csatlakozott ezekhez, a mely szint' oly jól fogadtatott s a *Times* hirdette, hogy Dickens Károly nőül vette Hogarth úr legidősb leányát: pedig jobb lett volna, mint a következők mutatták, ha ezen kedvezésben nem részesült volna; élete kevés tévedéseinek egyike volt ez. A fiatal pár egyelőre egy kis faluba, Chalkba települt le, s kevéssel ezután Dickens egészen abba hagyta a gyorsírást, hogy egyedül regényeivel foglalkozhassék. Összegyűjtötte két kötetben népies és polgári szokásokat festő vázlatait és *Sketches by Boz* cím alatt közrebocsátotta és kiadta híres *Pickwickjeinek* (*Posthumous Papers of the Pickwick-Club*) első egy shillinges füzetét. Ugyanakkor, oly rendszert fogadván el művei írásánál, a mely részben megmagyarázza előttünk a meséi bonyodalmaiban uralkodó zavart, elkezdte *Twist Olivért*, mielőtt a *Pickwick-clubot* befejezte volna. Sokáig volt kénytelen szellemét ilyen nagy csapáson vezetni, hogy új állása követeléseinek eleget tegyen, miután rabszolga módjára eladta magát egy lelkiismeretlen kiadónak, a kitől *Sketcheseit*, a melyeket 1500 frankon adott el, 50,000 frankon tudta visszavenni. Az új kiadók rendelkezésére bocsátották ugyan a szükséges összeget, a szerző azonban csak urat cserélt. De hát egy vagy más alakban nem meg kell-e fizetni az embernek a dicsőséget? E közben a tréfás álnév, a mely alatt írt, híressé kezdett válni. *) Feltűnést kel-

*) Kis öcsését a vakefieldi lelkész tiszteletére Mózesnek hívta, melyből tréfásan az orron kiejtve lett Boses és rövidítés útján Boz.

tettek a *Skethes*-ek, a melyekben már jelentkezik Dickens eredeti humora és mindenre kiterjedő észlelő tehetsége. Ellenben *Pickwick* történetének első füzetait kevesebb figyelemre méltatták. Csak az ötödik kötet után, midőn Sam Weller lép a színtérbe, ismerte meg benne Anglia Sancho Pansa mását, a ki szint'oly élő alak volt, mint a *Cervantesé*. Ettől kezdve mindenki a *Pickwickeket* emlegette. A társadalom akármelyik osztályához tartozott is valaki, ha olvasni tudott, egyaránt élvezetet talált benne. Parókás tanácsos urak és tanulók, ifjak és öregek egyaránt el voltak ragadtatva. Mondják, hogy egy komoly pap, a hit vigasztalását nyújtván egy betegnek, azzal hizelgett magának, hogy fáradsága nem vala hiában; s távo-zása közben felkiáltani hallotta a beteget: „Végre is, hála istennek, tíz nap múlva megjelenik *Pickwick*!”

Pedig e könyv nem valami remekmű, távolról sem az; maga Dickens is jobbat írt utóbb, de ama tréfás jeleneteken keresztül, a melyekben az élet rendes eseményei közt a polgári osztály és a nép annyi eredeti és nevetséges alakja tűnik fel, a nagy regényírók valódi nemzeti erére találtak, s Smollett és Fielding közvetlen örökösét üdvözltek az új szerzőben. A regényíró mögött feltűnt a humorista. Selvégre Dickennsel visszatértek a realitáshoz, a természeteshez, a mi biztos mód a közönség elragadására. Az angol régény a XIX-dik században nem tudott ráakadni a hajdan kiaknázott, de ki nem merített gazdag érre. Ha hüen észleltek és finoman ecseteltek is, a teremtmény erő sehol sem nyilvánult. Üresen állott egy hely; Dickens foglalta el. Nem mintha alakjai mindig szigorúan igazak lettek volna, hanem abban tűnt ki, hogy rendkívüli életet öntött beléjük és költői és fantasztikus képzeletének némi ihlete sem hiányzott azokban soha. Azok a lények, a melyek ama világot népesítik, a melyben *Pickwick* oly jó kedvvel és meglelégedéssel forog, talán a teremtmények valami alsóbb fajához tartoznak; de annyira újak és oly mulatságosak voltak, hogy alig lehetett kétségbe vonni létezésöket. A lökés meg volt adva; és Dickens irodalmi szerencsáját, mely oly nehezen indult meg, mi sem tartóztatta többé föl.

A kik a regényíró ezen korszakban ismerték, soha sem feledék el többé. Ifjú nyílt arcza, szerencsés vonásai, gazdag barna haja, s örömtől és értelemről sugárzó szemei után ítélve, inkább a tett, mint a toll emberének látszott. Leigh

Hunt mondá, hogy személyében, ha az ember egy salonban össze jött vele, annyi élet és lélek volt, mint ötven más emberben. Ekkor kötötte vele Forster János azt a szoros barátságot, a melynek csupán a halál vetett véget. Rögtön kedvencz társa lett hosszú sétáiban és lovaglásaiban, amelyeket Dickens szenvedélyesen szeretett és oly kitartással űzött, mint a minót munka közben tanúsított; de még ez sem elégítette ki mozgás utáni vágyát, mely folyton gyötörte. Gyakran elhagyta Londont, s nejével és gyermekeivel a tenger mellé telepedett le. Ekkor már sok barátja volt; mind hírnevesek voltak a művészet vagy az irodalom, vagy a közügy terén. Ott volt Thackeray, a ki kezdetben a rajzot az írásnál jobban kedvelte, és kit nem sértett meg Dickens azzal, hogy felajánlott rajzait a Pickwickhez el nem fogadta. Ott volt Leigh Hunt eme ragyogó és különös szellem; Talfourd a tudós törvénytudó, meg Douglas-Jerrold, a dramaturg és mások. Dickens egyik legkedvesebb barátja volt a festő Maclise, ki művészi lángeszével, igen kifejlett irodalmi érzéket párosítván, a nélkül, hogy arról tudomása látszott volna lenni, igen nagy befolyást gyakorolt környezetére. Landseer Ervin, Gattermole György, Ainsworth, a regényíró és Macready, a nagy színész egészítették ki e kört, a hol senkinek sem volt mit irigyelni a másiktól. Többnyire Dickensnél gyűltek össze, a kinek igen nagy előszeretete volt az évfordulók iránt és nem mulasztott volna el egy alkalmat sem, a melyen valamelyik irodalmi sikerének emlékét ünnepelhette. Az összejövetelek helye gyakran változott, miután a házigazda gyakran változtatta lakhelyét; hanem azért mindig megtalálták egymást, városban vagy falun, Londonban, a melyet Dickens oly igen szeretett, vagy valahol a vidéken Twickenhamben, akár Petershamben, hol a gyermekek mulattatása ürügye alatt, társulatot alakítottak a labda-játszásra, atletikai küzdelmeket rendeztek.

Ilyen testgyakorlatokra volt szükség az egyensúly fenntartása végett, az elég gyöngye test és az örökké teremő elme között, a melynek termékenysége kijátszotta a kritika sajnálkozó föltevéseit. Már 1837-ben jósolta a *Quarterly Review*, hogy a gyakori és gyors írásnak kimerülés, hanyatlás lesz az eredménye. S csakhamar megjelent *Nicholas Nickleby* és 50 ezer példány kelt el belőle. A közönség várakozása feszült és aggodalommal vegyes volt: kétlették meg fog-e felelni annak

és hogy képes lesz-e a fiatal író előre haladni, a nélkül, hogy népszerűsége terhe alatt összeroskadjon. A regény első füzete minden aggodalmat eloszlatott. *Nickleby Miklós*, mely Dickens modorában észrevehető haladásról tanúskodik, egyszersmind írója látkörének tágulását mutatja. Többé nem összefüggés nélküli jelenetek, mint a *Pickwickben*, nem a tolvaj-világ rajza, mint *Twist Olivér*; ugyanaz a lelkesedés, ugyanaz a szerencsés észlelő tehetség, de több benne a vidámság, a képzelet és nagyobb művészettel van írva. Már nem csupán azért vette kezébe tollát Dickens, hogy mulattasson, hanem hogy visszaéléseket támadjon meg és érdekeket védjen. A moralista regényíró kezében a regény fegyverré lesz. Ettől fogva minden elnyomott védőjére talál benne; ettől fogva, ha a vérző sebeket érinti, azért teszi, hogy megkísértse begyógyítani, és ha nemes érdekeket véd, nem egyet meg is nyer. Szemére vetették ezen ügyvédi szerepet. Csudálkoztak méltatlankodásán, melyet a valódi művészet, mint mondták nem ismer, mert a szenvedélyeket, mint erőket, a vétkeket mint természetes fejleményeket tekinti, és mert föladata előadni, nem pártállást foglalni. Dickens nem tanult annyit, hogy ilyen tudományos szempont magaslatára emelkedhetett, és sokkal több élet volt benne, hogysem a boncztanár szerepére vállalkozhatott volna. Szerette a küzdelmet és az életet, látva, hogy mindenütt vannak igaz emberek, a kiket pártolni és gonoszok, a kiket hatalmas gúnyjával ostorozni kell; és nem sokat törődve az új aesthetika törvényeivel, lángeszét az erkölcs szolgálatára fordította és nem tartotta illetlennek a regényt a közjó érdekére irányozni. Számtalan olvasó bámulata jutalmazta őt, a kik azt tartották, hogy *Nicholas Nickleby* írója mit sem veszített csudálatos lelkesedéséből azáltal, hogy a szegények, ártatlanok és szerencsétlenek bajnokának állott be a világ részvételét és rokonszenvét feléjük irányozta.

A regény eredete ismeretes. A yorkshire-i olcsó nevelő intézetek rendetlenségének és kegyetlenségeinek nagy híre volt, melyet a törvényszék vizsgálata 1836-ban még növelt. Dickens, ki már régóta szíven hordta ezen förtelmes visszaélések megbélyegzését, elment Yorkshire-ba és azon ürügy alatt, hogy egy özvegy fia számára intézetet keres, átutazta, adatokat gyűjtve. Egy téli este egy városban, melynek neve feledésbe ment; következő párbeszéde volt egy széles képű és

jó kedélyű derék emberrel, a kihez útasították. „Ismer-e ön itt valahol egy nagy iskolát? — Igen, viszonzá az illető, van itt egy elég nagy. — Aztán jó-e? — He, he! hát olyan jó, mint akármelyik, a vélemények különbözők.“ — Akkor azután az én emberem a tüzet nézte, szemeit a szobában körüljártatta, és fogai között fütyölni kezdett. Mihelyest beszélgetésünk tárgyát változtattam, magához tért; de daczára az ismételt kísérleteknek, soha sem hozhattam az iskolát szóba, hogy emberem a legjóízűbb kaczagás közepett is ki ne jött volna sodrából, és rosszúl ne érezte volna magát. Végre miután egy két órát igen kellemesen eltöltöttünk, egyszerre kalapja után nyúlt, az asztalhoz támaszkodva szemem közé nézett és halkán ezt mondta nekem: — „Tehát uram, mi nagyon jól éreztük magunkat együtt, most pedig meg fogom mondani véleményemet. Ne engedje uram, hogy az az özvegy gyermekét iskolamestereink egyikéhez adja, a míg csak akad Londonban egy ló, a melyet őrizhet, vagy egy eresz, a mely alá fejét lehajthatná. Nem akarok rosszat mondani szomszédaimról, és egészen csendesen beszélek önhöz; de átkozott legyenek, ha fejem lehajtom, mielőtt önnel tudatnám, hogy azon özvegy érdekében tartsa távol kis fiát hasonló gazemberektől, a míg csak egy ló van Londonban, melyet őrizhet, vagy egy eresz, a mely alatt alhatik.“ Ezen utolsó szavakat nagy hévvel ismételte és ünnepléses hangon, mi által boldog arcza még egyszer olyan szélesre nyúlt; azután megszorítva kezemet, eltávozott. Soha többé nem láttam, de azt hiszem olykor, hogy alakjának gyenge visszatükröződését sikerült Browdie Jánosban előállítanom.“

Szerzőnek ezen vallomása bizonyítja, minő komolysággal járt el regényes compositioiban, mindig valódi tényekre alapítván azokat, s egyszersmind látjuk, miként teremtette személyeit. Yorkshire kedves és nyíltszívű polgára, kinek képe ép oly lapos, mint kiejtése, ki az *o* helyett *a*-t mond és az *r*-et a hol teheti betoldja, a kit egy kisvárosi kocsmá tűzhelyének fényénél látott, nem sokára a becsületes Browdie Jánossá alakúl, miss Price nehézkes udvarlójává. Ugyanez áll a regényíró minden hőséről, a legpatheticusabbaktól a legburleszkebbekig. Mindegyikkel találkozott, a tömeg közt, a kiket avatatlan szemek nem vettek észre, de azért valóban éltek. A lángész titkával a semmiségből vonja elő, átalakítja őket, alakot ad

nekik, melyet néha túlzottnak mondhatni, habár a valóságból mit sem vesz el és semmit sem tesz eredetiségökhöz, s gondolatai világában együtt él velök, hogy a mikor akarja, világgá bocsássa őket.

Dickens jobban érezte mint akárki az alkotó ragaszkodását saját teremtményeihez. Képzeletének szülöttei, előtte nemsokára élő lényekké váltak, osztozott azok örömeiben és bánatában, gyászos végöket megsiratta, a nélkül, hogy a legkisebb szerencsétlenségtől is megkímélte volna őket. Így midőn éppen befejezni készült *Régiségek tára* című regényét, mondta volt Forsternek: „Én a legszerencsétlenebb lény vagyok. Ez a befejezés reám a legborzasztóbb árnyékot veti és alig bírok előre haladni. Reszketek ezen dologhoz nyúlni... Sok időbe kerül, míg magamhoz jövök. Nellyt senki sem fogja úgy nélkülözni mint én. Olyan nehezemre esik, hogy valóban nem vagyok képes kifejezni a fájdalmat, a mit érzek.“ És mikor elhatározta, hogy a kis Pál (*Dombey and Son*) meghaljon, az éj legnagyobb részét utcán töltötte szomorúan és kétségbeesve járkálva ide s tova Párisban, a hol éppen tartózkodott. Sőt egyszer kijelentette egy kritikus előtt, a ki aztán ezt sietett is fölhasználni, hogy személyeinek minden szavát világosan hallja. „Ez, tevé hozzá Lewes, a hallucinatio tünetnye.“ Mindenesetre ritka tünetény és kíváncsatos volna, hogy többször jelentkeznék regényíróinknál; a közönség bizonyára nem vesztene vele.

Úgy látszik Anglia is osztozott ebben a véleményben és *Nicholas Nickleby* megjelenésétől kezdve Dickenst írói első sorába helyezte, a kitől a legtöbbet várta. Valóban, ha a modern regény főereje egészen a párbeszédekben nyilatkozik, a mint sokan vitatják, a hol a személyek önmagukat jellemzik és vizsgálják, az a nagy hatalom, a melylyel Dickens a művészet ezen jelentékeny része fölött bírt, sok tökéletlenségét elfeledteti velünk, a melyek a cselszövényekben, némely drámai eljárás gyakori ismétlődésében, nagyon egyhangú komikus hatások előállításában, ugyanazon groteszk fogások ismétlődésében nyilvánulnak. Különben, ha a regényíró itt-ott eltűnt is, a humorista soha sem szunnyadt. A mint előbb a *Pickwick*ben úgy később is, a jókedv egész áradattal terült szét, majd csípős és ironikus, majd fantasztikus és tréfás alakba öltözve, de mindig valami meglepő, előre nem várt modorban,

a mi ezen fiatal tehetség egyik fő varázsszere volt. Ezek mellé egészséges szenvedélyek vegyültek; az embert egészen elragadták, és örömkönyektől vagy fájdalomtól, de a szemek mindig nedvesek lettek. Ebben múlja fölül Dickens elődeit, különösen mestereit Smollettet és Fieldinget.

Van valami megható a szeretetben, a melylyel valamely nagy nemzet, felkarolt írójához viseltetik. A szószék égető és veszedelmes diadalai által okozott öröm után, kétségen kívül a legédesebb elégtétel, mely az író érheti, különösen ha semmi félreértés nem jó közbe. Dickens hosszú pályafutása alatt 1836-tól 1870-ig, azt lehet mondani, hogy ezen jó egyetértést mi sem zavarta meg komolyabban. Nem mintha a regényíró mindig ugyanazon a színvonalon tudta volna magát tartani, hanem soha sem csalta meg teljesen olvasói várakozását, s annál szívesebben bocsátottak meg neki, minél jobban szerették. Szerették ritka és tündöklő tehetségeiért, jelleme nyíltságaért, azon őszinteségeért, a mely minden charlatanismust gyűlölt; s talán szerették gyöngéiért is, a melyek oly csábítóak, oly kevésbé köznapiak. Különbben szelleme valódi nagyságát legjobban mutatja, hogy azon a magaslaton, a melyre honfitársainak bámulata őt váratlanul emelte, feje sohasem szédült. Az irodalmi parvenu sehol sem árulta el magát benne, és élete végéig az maradt, a mi azelőtt volt, a világ legegyszerűbb és legigénytelenebb embere.

Nickleby Miklós még dicsősége tetőpontján állott, és máris utódról gondoskodott Dickens. Előbb egy időszakonként megjelenő lapot akart kiadni, de abbanhagyta, miután akközben új regénytárgyra akadt, a *Régiségtár*ra, melynek főszemélyére nagy siker várt. Valóban a kis Nelli egyike a legmeghatóbb alakoknak, a melyet regényíró teremtett. Jeffrey, a ki köztudomás szerint elég szigorú bíráló volt, kijelentette, hogy Shakespeare Cordeliája óta senki sem alkotott ilyen tökéletest. A czigányvilág, a melybe szelíd alakja szenny nélkül keveredik bele, még nagyobb fényt kölcsönöz neki, és a tréfás Dick Swiveller, a szegény kis szolgáló, a bábmutojátók, a legszerencsésebb összehatást gyakorolják. Lehetett érezni, hogy a Dickens lelkébe zárt vígság és gazdag érzelmek nincsenek apadó félben. Bolondos ötleteinek nem volt elég tere regényeiben, mindenfelé kiterjeszkedtek, elárasztva társalgását, eltöltve levelezéseit. A mi rendkívüli dolog, ez a víg író, egy-

szersmind korának legvígabb embere is volt és szüntelen bolondságra bolondságot talált ki barátai és családja mulattatására. Akár milyen tréfát gondolt ki, akár minő bohóságot követett el, személyiségének mindig meg volt benne nyoma. Mindenből a mi környezte, némi burleszk drámai jelenetet tudott kerekíteni, a legmeglepőbb és váratlanabb fejlődésekkel. Levelei ez irányban a regényíró tiszta képét alkotják, mutatván őt, milyen volt az életben, akár egy tanácskozás szervezésével volt elfoglalva kéményei tárgyában, a melyeknek füstje szomszédainak alkalmatlan volt, akár egy körülményes leveletszentelve megdöglött kedvencz hollójának végét írva meg Maclise barátjának. E hollónak nagy szerepe van *Barnaby Rudge*ben, a melyet azon időben írt volt, és a melyhez először használt a XVIII. századból történeti alapot. A kísérlet merész volt, mert a történeti regény olyan tehetségeket is igényel, a melyek nem férhettek össze rendkívüli személyiségével. De azért nem minden dicsőség nélkül írta meg és ha a munka terve gyenge is, a „no popery riots“ név alatt ismeretes népmozgalmak erőteljes kézzel vannak benne festve. Így még a hol legkevésbé volt is eredeti, sikerült neki érdeket kelteni és meghatni olvasóit.

III.

Már négy év óta hangzott Dickens neve minden szájban és forgottak regényei minden kézben, midőn először volt alkalma népszerűségéről meggyőződni. Ez ideig nem lépett a nyilvánosság elé, visszavonulva élt barátai körében, a kiknek lelke ő volt. Skócia hívta meg, hogy a nyilvános megtiszteltetéseket megkezdje, egy nagy ebédre, a melyen lord Jeffrey maga elnökölt. A fiatal író hírnevének ünnepélyes fölszentelése volt a kiválólag irodalmi városban.

Ez alkalommal, miután a lordmayor által, a város tanácsától és Edinburg polgárságától követve, fogadtatott, bejárta Skócziát, s meglátogatta a felföld leghíresebb helyeit, a nélkül, hogy az út kellemetlenségei és az éghajlat zordonsága miatt legkevesebbet is vesztett volna jókedvéből.

„Nem mindig esik Skócziában“, írja Johnson doktor; „néha havazik is“. Dickens úgy tapasztalta, hogy semmi sem változott azóta. A hely maga sem igen alakult át, és habár

sokkal inkább hatottak rá az emberek nevetséges oldalai, mint a természet szépségei, a glencoei völgy tragikus emlékeivel és nagyszerű szikláival örökre emlékezetébe vésődött. Ez azonban csak egy nagyobb útazás előjátéka volt. A bámúlát minden oldalról jövő nyilatkozatai közt Washington Irvingé fölkelte Dickensben a régtől fogva táplált vágyat, hogy az Egyesült-Államokat meglátogassa. Megszabadúlva végre első irodalmi kötelezettségei alól, Chapman és Hall urakkal előnyös szerződést kötött, mely egy évi nyugalmat adott neki, remélvén, hogy úgyis kész könyvet fog hozni Amerikából. Így tehát, négy gyermekét az isten és barátai gondviselésére bízván, nejével együtt hajóra szállott 1842-ben januárban. Nehéz és veszedelmes hajózás után Halifaxban előízeltöt kapott a reá váró tüntetésekből. Lélekszakadva bemutatja magát egy ember mint Halifax községi tanácsának elnökét, elviszi a kormányzó házába, aztán a képviselőházba, mely épen az nap nyílt meg, hol bírák, papok, törvényhozók és tanácsosok egyaránt üdvözik és az elnöki szék mellé ültetik.

Lafayette óta, mint Ticknor történetíró megjegyzi, senkit sem fogadtak így. Webster Dániel kijelentette honfitársai előtt, hogy új vendégek többet tett már is a szegények helyzetének javítása érdekében, mint Nagy-Britannia egész képviselő-testülete. Ugyanazt fejtegette Channing szebben, és kijelenté, hogy ezen fényes fogadtatást a regényíró művei igazolják. Washington Irving a newyorki nagy lakomán, szokása szerint röviden, mint a „nemzet vendégére“ üritett poharat Dickens Károlyra. De ha ünnepelték, elég fáradságába is került. Mindenekelőtt kénytelen volt titkárt fogadni, miután olyan levelezést folytatott, mint egy miniszter; és a világ legnagyobb doktoránál is több meghívást kapott, e mellett kénytelen volt szigorú úti tervet készíteni és végre minden nyilvános meghívást visszautasított. Nem volt nyugta se éjjel, se nappal, népszerűsége ágyában is üldözte. Hartfordban a vendéglő folyosóján ajtaja előtt éjjeli zenével tisztelték meg. „Ekkor, írja maga, jobban meg voltunk hatva, hogy sem elmondhatnám. Hanem elérzékenyültségem közepett egy gondolat villant meg agyamban, mely annyira megnevettetett, hogy kénytelen voltam arczomat párnáim alá rejteni. — Szent ég! kiáltám, milyen nevetségesen és trivialisan vehetik ki magokat csiz-

máim az ajtó előtt. Soha életemben nem éreztem ennyire a csizmák nevetséges voltát mint ekkor.“

Hát még nappal! Semmihez sem foghatott a maga akaratából, semmit sem láthatott a mit látni akart. Ha az utcára lépett, egész tömeg kísérte; ha otthon maradt, csak úgy özönlött a sok látogatás. Ha valamelyik barátjával egy közintézetet akart megnézni, azonnal ott termett az igazgató, állásba tette magát az udvaron és rögtönzött beszéddel fogadta. Ha a templomban keresett egy kis nyugalmat, egymást taszigálták, hogy padja közelébe juthassanak és a hitszónok feléje irányozta beszédét. Még a vasúti kocsiban sem hagyta őt békén a konduktor. Ha egy állomáson szállt le, száz meg száz néző tolongott körülte. Minden postafordulás egész csomó levelet hozott, a melyekben nem volt semmi, de azért mindegyik rögtön választ kért. Hogy vehetett időt ez örökös izgalom közt a gondolkozásra és megfigyelésre? És mégis sikerült ez neki, a tömjén nem részegítette el, nem homályosította el ítéletét. Nem volt sok időre szüksége, hogy Amerika elvakult bámúlói és szenvedélyes ócsárlói közt állást foglaljon.

A tüntetések, a melyeket neki hoztak, nem rejtették el előtte tagadhatatlan erőnyeit, se tévedéseit és visszasságait az amerikaiaknak. Ő az amerikaiakat komolynak, vendégszeretőnek, előzékenynek, nyílnak és előítéletektől sokkal mentebbnek találta, mint fel szokás tenni; telve lovagias lelkesedéssel a nők iránt és önfeláldozással az iránt, ki barátságát megtudta nyerni. Hanem azért a világért sem szeretett volna Amerikában élni. Különösen két dolog lázította fel: a rabszolgaság és az irodalmi útonállás. Soha semmi nyilvános kitüntetést nem akart elfogadni azon államtól, a hol rabszolgaság volt, míg az írói tulajdonjog védelmére nem mulasztott el egy alkalmat se, és nyíltan kikelt annak arcátlan megsértése ellen, a mely első sorban őt is érte. Hanem ezen kis elégtételek nem voltak képesek ellensúlyozni a fáradalmakat, a melyeknek a nap hőse ki volt téve; magát folytonosan kiállítva látván az Egyesült-Államok semmittevő, kíváncsi és tolakodó tömegei előtt. Jól is esett neki, miután meglátogatta a prairieket, a Niagara esését; Montréalban igazi hazafiakra találni és visszatérhetni Angliába, a hova az 1842-ik év nyarára érkezett.

Két munka függ össze Dickens első amerikai útjával, egy útirajz és egy regény. Az első *American Notes* cím alatt

csak azon jegyzetek és levelek gyűjteménye, a melyeket az új világban tartózkodása alatt írt. Angol olvasói előtt tanulságos akart lenni és amerikai olvasói iránt kimélettel viseltetni: így egyiket sem sikerült kielégíteni. Emezek hálátlanak mondták; amazok nem találva a könyvben azt, a mit vártak, tökéletlennek nevezték. Úgy áll a dolog, hogy Dickens maga sem találta föl a tengeren túl mindazt, a mit látni reménylett. Különben leírásai telvék frissességgel, elragadtatással és menttek minden roszakarattól. Minden személyes vonatkozás gondosan kikerülve; de azért a csalódás általános volt, habár higgadt bírálók, mint Jeffrey, azt tartották, hogy a leírás vonzó és hű.

Amerikai jegyzetei után *Chuzzlewit Márton* adta ki. Dickens még soha nem írt eddig valami ilyen nagyszerűt, soha nem voltak megjegyzései olyan csípősek, soha nem rajzolta személyeit annyi erővel és eredetiséggel. De a siker kezdetben nagyon a kiadók várakozása alatt maradt. Mindig nehéz megmagyarázni a közönség ezen tévedéseit, a melyekkel annyira telvék az irodalmak történetei, mert többnyire homályos és oly haszontalan okokból erednek, hogy elkerülik a figyelmet. Másrészt igen rosszúl eshetik az írónak fogyni látni olvasói számát, mikor érzi, hogy az elismerést soha sem érdemelte meg inkább. Ez volt az eset *Chuzzlewit Márton* írójánál is. Ez a mű a helyett, hogy alatta állana a többieknek, váratlan haladást tanúsít Dickens tehetségében, új modort látszott kezdeni. Eddigi komoly és víg hősei gyakran megérdemelték azt az ellenvetést, hogy több bennök a felületesség, mint a mélység, több a látszat, mint a valóság. Másképp áll a dolog *Chuzzlewit Márton*nál. Épen oly lelkesedéssel volt írva, mint az előbbiek, hanem a jellemek jobban kiemelkedtek, és sokkal határozottabbak voltak. Egy szóval alakjai a nélkül, hogy megszűntek volna valódi angol típusok lenni, igazabbak és emberiebbek, inkább megérdemlik, hogy a regényirodalom általános közkinceseivé legyenek. Első sorban jött a többit egy fejjel felül múlva Pecksniff. Azt mondták, hogy a Tartüffek ezen faja csak Angliában fordulhat elő. Fájdalom: ez nem áll. Mindenütt bujkál az igazi ájtatosság mellett a tettetett ájtatosság is, mindenütt találkozunk Pecksniffekkel. Találkozunk velök északon és délen, alant és fent a társadalom minden rétegében. Kitünőleg érti Pecksniff mindenbe belekeverni az

istent, a mit tesz, örökké az erkölcsiséget hirdeti, a mi azonban nem tartóztatja vissza az örökség kicsalásától és attól, hogy iparlovagokkal szövetkezzenek és olykor-olykor lerészegedjék. Nem kevésbé veszedelmes, mint Tartuffe, hanem tetszetősebb; és kétségtelenül nagy ügyesség volt Dickenstől, hogy ezen személy gyűlöletes voltát némi komikus színezettel enyhítette, a mely minden utálat mellett, a mit ébreszt, oly mulattatóvá teszi azt. És minő csudálatos a környezet, a melyben Pecksniff mulat, minő társaság az, a hol találkoznak: Charity, ez a konok vén leány, Mercy, a gondatlan mosolygó gyermek, Chuzzlewit borzasztó bandája, Mould a temetésrendező, a ki oly kedélyes belsőleg, s végre a betegápoló, az angol humor ezen remeke, mistress Gamp, a kinek nevét nem ejthetni ki kaczagás nélkül, oly élénken emlékezetünkbe vésődtek nevetséges szójárása, mozdulatai és tettei. Borzasztó hárpia, ha arra kerül a dolog, de víg társalgó asszony, „kit ingyen szeretne az ember tisztességesen eltemetni“, mint bámulója Mould mondani szokta, s a kinek a világ egy irodalmában sem akadunk párjára. Gamp és Pecksniff legcsudálatosabb alakjai ezen kép-mutatókból, önzőkből, a törvény előtt be nem vádolható gonosztevőkből álló seregnek, mindketten a különös lények egész seregének lőnek személyesítői; tulajdonneveik általános köznevekké változtak. A regény hibája éppen az, a mi kezdetben ingadozó szerencséjének megalapítását eszközölte: Mártonnak hírhedt utazása Amerikában. Túl a tengeren egész zivatart keltett a méltatlankodás; pedig nem volt igazok, mert mindent összevéve mégis csak az angolokkal bánt a legrosszabbul. Az üzérkedő gyarmatosok és kalózok, a nevetséges államférfiak, a politikus asszonyok, a kiknek torzképeit rajzolta Chuzzlewit Mártonban, nem voltak annyira befeketítve, mint saját polgártársai. Különben végre Amerika belátta ezt és haragja nem tartott soká.

A kiadók azonban, a mű kétségtelen felsőbbbsége mellett is, látva, hogy nincsen olyan kelete, mint a többinek, megijedtek s aggodalmaikat közölték a szerzővel és így ügyetlenül megsértették. Dickens meggondolva, hogy talán ő az egyedüli, a ki könyvei után nem gazdagodott meg, szakítani akart Chapman és Hall urakkal, a kik házok szerencsáját neki köszönhatték. Szokása ellenére barátaitól kért tanácsot, és az általános szokás szerint nem hallgatta meg azokat, többféle terven

törte az eszét, de egyiknél sem állapotodott meg, aztán a mit a legokosabban tett, megvizsgálta szállítóinak számláit, a melyek elég hosszúra nyúltak, miután igen sokat költött a háztartására és szülei fölsegélésére, és azt határozta, hogy a legjobb út a takarításra, ha Olaszországba utazik. Eredeti mód volt a nehézségek elhárítására, a melyre senki sem gondolt. Előbb Franciaország felé irányozta tekintetét, a hol akkor elég olcsó volt az élet, de valószínűleg nagyon hamar oda ért volna és így lemondott erről. Egy szép reggel vett egy roppant utazókocsit mintegy 1125 frankon, csaknem akkorát, mint Forster barátjának a könyvtára; mindennel felszerelve valóságos Noé bárkája, a melyben egy egész angol család elférhetett; aztán elindult nejével, neje testvérével, öt gyermekével Marseille felé s onnan Genuába. Igaz, hogy kevéssel azelőtt vett föl 2800 fontot, két új kiadónak eladva mindazt, a mit a következő nyolcz évben írni fog.

A mi valósággal Anglia elhagyására ösztönözte, azon szükségesség érzete volt, hogy látkörét tágítsa. Amerikából, több eszmével gazdagodva, tért meg, mint oda ment, a mint *Chuzzlewit Márton* bizonyítja. Égett a vágytól új vidékeket, de különösen új embereket látni; ismét gazdagítani akarta látkörét és pályája új fordulópontjára érkezve, érezte, hogy pihenésre van szüksége mielőtt újból fölemelkednék.

Mindenki ismeri azt a cultust, a melylyel az angolok Olaszország iránt viseltetnek, és a bámulatot, melyet Európa északi lakosai, az olasz ég és tenger első látására tanúsítanak, a melyet annyi híres költő megénekelt. Nem egy van köztök, lett legyen költő vagy államférfiú, a ki nem tudva ezen környezettől megválni, hazát cserélt és attól fogva munkáit a középtenger, vagy az Arno-parti villák egyikében keltezte. Az ígézet rendkívüli, és ha az ember szavakban akarja kifejezni, nehéz menekülni a közhelyektől és az ismétlésektől. Dickens eleinte kivételt látszik tenni. Az ég előtte nem látszott oly kéknek, a minőnek mesélték, sem a vidék olyan szépnek; de az idő megváltozván, ő is engedett az általános elragadtatásnak. Lehetett őt látni, ki a klasszikusokat oly keveset forgatta, Juvenallal kezében vándorolni azon híres téreken; Velen-czét a világ remekének mondá', mindazáltal némi különös megjegyzéseket ejt olykor. Így a csendes középtenger, elég váratlanul, a Styxre emlékeztette és azok a tájak, a melyeket

már festmények után ismert, nem feleltek meg várakozásának. S midőn a Peschiere-palotában, a melyet kibérelt, íróasztalához ült dolgozni, nem is gondolt arra, a mit helyében minden más ember tett volna, hogy elbeszélése tárgyát környezetéből merítse. Genua márványpalotái, forrásai lábai előtt terültek el és minden zárdából felhangzott hozzá a harangszó; ő pedig London öreg harangjára gondolt, és a waterlooi hídra, meg a karácsonyióra. Láta, mint vetnek a szegények és az éhezők sóvár tekinteteket a boltok kirakataira, a melyekben a ragyogó gázláng világítja meg a plumpuddingokat és elhatározta, hogy védenczei érdekében szót emel. Ez a *Christmas Carol* eredete, a melyben semmi olasz sincsen. Mikor befejezte, nem tartotta ki tovább. Epedett London utczái és tömege után, és egyedül útnak indult. Atment a Simplonon és eljött (ez volt útjának ürügye), hogy nehány barátjának, a kik Forsternél gyűltek egybe, felolvassa Trotty Vick történetét és hogy mit beszél a harang. Számos és válogatott hallgatósága volt. Az olvasmány sikere fényes volt, sokan sírtak, hangja hallatára, melynek hatalmát akkor még nem ismerte. Dickens visszatért, hogy a telet Genuában töltsen, aztán gyorsan átfutva Olaszországot, 1845 nyara már otthon találta Devonshire-Terrace-ban.

Devonshire-Terrace megnépesült, a házigazdával visszatért bele a jókedv és mulatság; de a nyugalom után, melyet Dickens egy évig élvezett, megint munkához kellett látni; pedig neki a munka mindig igen nehezére esett, nehezebben talán mint bárkinek. Nem is hinné az ember, ha olvassa, hogy azok az élénk párbeszéddek, melyek oly rögtönzötteknek tetszenek, azok az életteljes leírások, a melyek oly könnyen odavetetteknek tűnnek föl, az az elragadó szeszélyes irály, mely a beszéd minden árnyalatát visszatükrözi, milyen rendkívüli munkába kerültek. Hetek teltek el, hogy a termékeny regényíró egy oldalt sem tudott leírni, hogy nem tudta „gépezetét fűteni“. Soha sem érezte magát e tekintetben annyira képtelennek, mint mikor Olaszországból visszatért. Úgy látszik a válság igen nagy volt, mert azon törte eszt, hogy napilapot ad ki és a politikai térre lép. Ez ideig távol tartotta magát ezen csábtól, nem közönyösségből, hanem azért, mert ösztönszerűleg érezte, hogy rendeltetése és ereje másban fekszik. Ő radikál érzelmű volt és a toryk fölülkerekedése 1841-ben, még

nehány verses satira írására is buzdította, a melyek közül egy a régi jó időkről, mikor még a torysmus világát élte, nem minden élénkség nélkül van írva. Különben elveinek soha sem szentelt külön tanulmányt s utoljára is kétségbe kezdett esni, hogy bár mely párt államférfiainak is sikerül a nagy politikai és társadalmi kérdéseket megoldani. Mikor egy southamptoni varga és egy windsori kéményseprő egy angol pair támogatása mellett egy szegény iskolát alapítottak, a leghőbb kifejezésekkel kívánt sikert törekvésöknek, sőt érdekekben czikket is ajánlkozott írni az *Edinburgh Review*ban, miután ő a szegények ügyvédévé tette magát és ügyöket szíven hordozta, habár mindig óvakodott a társadalom különböző osztályait egymás ellen izgatni.

Forster hasztalan iparkodott őt meggyőzni arról, hogy tehetsége és hírneve nem fér össze a napilap szerkesztésével járó felelősséggel. Dickens ragaszkodott tervéhez és elhatározta népszerű nevét egy új lap élére állítani. A *Daily-News*, mondá a Dickens által fogalmazott előfizetési felhívás, minden befolyástól és pártszellemtől menten feladataúl tűzi ki mindazon észszerű és becsületes eszközöket védeni, a melyek megakadályozhatják, hogy a toryk ismét kormányra jussanak, és a társadalom boldogságát és a törvényes jogok védelmét előmozdítják. A lap hű maradt programjához, és Dickens nem bánta meg, hogy nevével a lap hírét megalapítani segített; de csakhamar bele unt. A *Daily-News* első száma 1846. január 21-én jelent meg és február 9-én a regényíró teljesen belefáradva, megszűnt hírlapíró lenni és visszatért regényeihez. Pár hó múlva családjával Svájcba indult, Lausanneban akart megtelepedni, hogy lássa vajjon a genfi tó nem fog-e jobban kedvezni a munkának, mint a középtenger.

Ha az ember Dickens kellemes és költői életmódjáról Londonon kívül, képet akar alkotni magának, Lausanne-ból kelt leveleiben kell azt keresnie. Különösen itt tűnt föl az ember az íróban, azzal a varázsszal, a melyet mindenki érzett közelében. Soha sem engedte magát annyira át az élet élveinek. Lakosok és vidék egyaránt tetszettek neki. Tanulmányozta a lakosok szokásait, erkölceit, nagy sétákat tett a környékekben, egyedül vagy sok angol kíséretében, a kiket ott léte és a vidék szépsége oda vonzott, és ha különös ösztöne utcákat látni nagyon erősen föltámadt benne, Genfbe ment,

a hol föltalálta azt az előtte oly kedves benyomást, melyet az emberi arcz a gáz éjjeli világítása mellett gyakorolt reá. Mikor öt hónapi tartózkodás után el kellett utaznia, egészen szerencsétlennnek érezte magát, a mi még soha nem esett meg rajta. Az 1846-ki tél egy részét Párisban töltötte, s daczára a színházaknak, az előzékeny fogadtatásnak, a melyet mindenütt talált, nem érezte magát otthoniasan, miután még nem ismerték őt eléggé. Meglátszik Francziaországról mondott ítéletein; tíz évvel utóbb módosítania kellett. Még azon év tavaszán Londonban volt, a hol *Dombey* című regényét befejezte.

Szigorú és keserű satirája ez a kereskedői dölyfnek; hatása igen nagy volt. Irodalmi szempontból ez Dickens életének legszebb időpontja. A kinek csak némi irodalmi vagy művészi neve volt, látogatta házát és Devonshire-Terrace talán több hírneves arczot látott, mint a világ bármelyik lakhelye. A regényíró utolsó művének sikere óta kevésbbé aggódhatott nagy családjának jövője fölött, s hogy még jobban biztosítsa azt, alapította a koronként megjelenő *Household Words* című füzeteket, a melyekben felügyelete alatt több tehetséges író, éveken át mulattatta számos olvasóját. Végre *Copperfield Dávid* kiadásával koronázta meg hírnevét.

Ez a közvélemény szerint Dickens remeke, vagy jobban mondva ez az a mű, mely az egész világon a legáltalánosabb tetszést vívta ki. Lehet, hogy több a teremtmő erő *Chuzzlewit Mártonban*, több a nagyság és pathetikus érdekelttség *Bleak Houseban*; de *Copperfield Dávidban* az írói gond több szerencsével van alkalmazva, a hang változatosabb, a személyekben több az emberi igazság, miután észleleteit igénytelenebb módon értékesíti, megmaradván e mellett benne az eredetiség. „Dickens íratainak igazságát, mondja Ruskin, sok, különben gondolkodó fő is félreismerte, mert torzképekben jelentkezik, pedig igen tévedtek, minthogy ezen gyakran durva torzképek soha nem mutatnak hamisan.“ *Copperfield Dávid* Dickens azon regénye, a hol legjobban eltért rendes eljárásától, mind hősei alkotásában, mind pedig a regény szövege fejlesztésében. Az események folyása a valódi élethez inkább alkalmazkodik, és az a változatos világ, a melybe vezet bennünket, inkább hasonlít ahhoz, a melyben élünk és mozgunk, vagy legalább könnyen elképzeljük a lételet. Végre, hogy Shakespearét idézzük, az „emberi jóság tejének“, mely mindenütt

megvan Dickensnél, itt csupa „fölet“ vagy „szinét“ adja. Innen a könyv hatalmas és tartós vonzereje, innen az a kedélyhangulat, a melyben a szánalom, az igézet és bámulat egymásba olvad.

IV.

A regényíró életének második része, talán nem kelt oly nagy érdeket, mint az első. Sokkal izgatottabb, de végét kivéve, nem áll egyébből, mint utazások ismételéseiből, hasonló jelenetekkel és foglalkozásokkal. Dickens ez utazásairól kevés mondanivalónk van; azon mértékben szaporodtak, a melyben nőtt benne a mozgás utáni vágy, mely kisebb-nagyobb mértékben egész életén át gyötörte. Ismételten meglátogatta Svájcot és Olaszországot, hogy felfrissítse az első benyomást, a melyet ez országok reá gyakoroltak; de különösen Franciaország felé szeretett rándulni. Megismerkedett a francia irodalommal és kortársai közül többen voltak barátai. Szerette Párist is, a hol később jobban érezte magát, mint először, mert mindenki által ünnepeztetett. Scheffer lefestette őt, Lamartine imaginációja egyik nagy barátját látta benne. Eljárt Scribe ebédjeire, összejött Auberrel és Hugo Viktorral. Eljárt a színházakba; a császárság által rendezett népünnepek elragadták, de azért nem kerüli ki figyelmét, hogy az emberek nem nagyon sietnek levonni kalapjukat a császárt üdvözleni. Olykor, ha dolgozni akart, Boulogne-sur-Mer-be vonúlt. Három nyarat töltött e derült és festői vidéken, a hol azt képzelte, hogy még Angliában van. Sőt egyik legeragadóbb elbeszélését, a *Nehéz idők*et itt fejezte be.

De akárhol tartózkodott is, sokáig nem maradt egy helyben. Valóban végre oda jutott, hogy nem tudott hosszabb ideig egy helyt ellenszegülni a változás utáni vágyának. Ez azon különös és szomorú pont, a melyet Forster igen kiméletesen tárgyal és a melyet nem is lehet elhallgatni, mert ez fejt meg nyugtalan végét azon életnek, mely a külső fény daczára is, nem talált önmagában kielégítést. „Különös dolog, írja Dickens 1857-ben, hogy az embernek soha sincs nyugta, soha sincs kielégítve, mindig kívánczik valami kimondhatatlan után, a melyet az ember soha el nem ér.“ Ezen kínos érzet nem volt új benne, de eddig soha sem jelentkezett ily erővel,

s Dickens nem volt ura többé. Maga mondja, hogy nem tud nyugodni, hogy csak a tevékenységben talál könnyebbülést. S ebben találjuk magyarázatát azon szellemi és testi nyugtalanságnak, mely az írókat arra kárhoztatja, hogy magán kívül keresse a mit önmagában nem talált, és a mely azon nagy utakat tétette vele. Innen a színi előadások eredete, a melyekben néhány barátjával, a kik szint' oly műkedvelők voltak, mint ő, szerette magát a színpadon láttatni, és a melyek állítólag valami jótékony cél elősegítése céljából kezdve, minden igaz ok nélkül folytattattak, s izgatottsággal és veszéllyel teljes időtöltéssé váltak. A színész tapsokat aratott, de a hazatért író képzelme aztán kevésbé fogékony lőn, tolla inkább megtagadta szolgálatát. A *Copperfield* Dávid után írt művein érezhető először az erőlködés, melybe alkotásuk került. Leginkább kitűnik azok közt *Bleak-House*, nem tekintve azt, hogy tervén és bonyodalmainak folyamán már is észrevehető az az aggodalom, a mely a korral mindinkább előtérbe lép. Igazán mondvá, Dickenst a teremtő lángész soha el nem hagyta; személyei mindvégig ugyanazon elevenséggel keltek ki fejből, hanem többé nem volt képes az önkészítette keretet olyan biztossággal tölteni be, mint azelőtt. Sőt néha még az a félelem is szállotta meg, hogy nagyon rövid lesz. Még sokkal rettenetesebb volt, midőn művei nyilvános felolvasásának eszméje a végzetesség egy nemével ragadta meg. Már rég óta kísértette; már régóta ismeretes volt barátai előtt, mily megragadóan tudta újonnan készített regényeinek fejezeteit a kiadás előtt felolvasni. Másrészt azon sok banqueten, melyekre meg volt híva, hogy valami jótékony célú intézet érdekében szónokoljon, nagy diadalokat aratott beszédeivel, annyira, hogy, ha akarta volna, könnyen bejuthatott volna az angol parlamentbe, mely az ékesszólás minden alakja előtt tárva van. Így, midőn az irodalmi munka mind nehezebben esett neki, egészen természetes, hogy azon oldalra fordúlt, a melyre őt tehetsége vonzotta.

Épen ez időben vett volt egy házat a Gadshill-Place-n, oly vidéken, melyet gyermekkorá óta szeretett s épen szépitésével foglalkozott, hogy állandó lakhelyévé alakítsa, midőn elhatározta magát, barátai tanácsai ellenére, hogy maga fogja néhány alakját, mely neki köszönhetette lételetét, a nyilvánosság előtt előadni. Azt hitték, e vállalatra a pénz szeretete

vezérelte; s kétségtelen is, hogy jelentékeny hasznót hajthatott; hanem a valódi okot fentebb adtuk elő, s talán maga Dickens volt az első, a ki házi szorult viszonyai látszatával vonta be ezen vállalatát, ürügyül hozván, hogy a szerzett birtokot kell kifizetnie. Ezen indokhoz járult egy második, mely miatt jobban érezte a tevékenység szükségét mint valaha: Dickensné asszony elhagyta örökre férje házáat. Különösnek tűnhetik föl, hogy miután huszonkét évet együtt töltöttek és tiz gyermeket neveltek föl, a házaspár előtt az együttélés tűrhetetlenné lett; de úgy látszik, már régóta tudva volt természetök összéférhetetlensége. Miután már egyszer elhatározták a válást, titokban kellett volna tartani. Dickens azt a balgaságot követte el, hogy a *Household-Words* egy hirdetésében közhirre tette, hogy ez által némi rágalmakra feleljen, a melyek nevét egy előtte kedves személylyel hozták kapcsolatba. Még nagyobb balgaságot követett el, midőn magán viszonyait teljesen feltárta olvasói előtt, egy magánlevélben, a melyet egyik barátjához, Smithhez, intézett, a kinek nem volt sürgősebb dolga, mint a levelet azonnal közölni egy amerikai lapban. Forster nem közli a levelet, s azt mondja róla, hogy bizalmas levél volt és hogy Dickens mindig fájlalta, hogy nyilvánosságra hozatott; fájdalom, e mentségnek semmi jelentősége, ha a levél az ember előtt van. Benne mindenekelőtt kéri Dickens Smith Arthurt, mutassa meg mindazoknak a levelet, a kik őt igazságtalanul gyanúsítgatják. Kijelenti, hogy ő és felesége igen boldogtalan életet éltek együtt az évek hosszú során át, hogy soha ellentétesebb kedély az övéknél nem volt és hogy egyedül Dickensné testvére, Hogarth Georgina, jelenléte akadályozta meg mindez ideig az elválást. „Tizenötödik éve óta, teszi hozzá, hogy házunknak áldozta magát (t. i. Hogarth kisasszony) és gyermekeinknek. Nem is képzelhetem, hogy mi lett volna ezekből, e hölgy nélkül, a ki velük nőtt fel, a kihez szenvedélyesen ragaszkodnak, a ki nekik áldozta fiatalságát, életének javát . . . Nehány év óta Dickensné asszony azt szokta mondogatni, jobb volna, ha ő elmenne külön élni, — miután napról napra idegenebbnek látva magát a háznál, fejbaját növekedni érezi, és többé nem képes a házasság élet folytatására . . . mire azt szoktam volt felelni, hogy szerencsétlenségünket el kell viselnünk és küzdenünk a halálig, különösen a gyer-

mekek érdekében, a kik előtt látszólag egynek kellett feltűnnünk.“

A levél második része számot ad az elválásról, a melyet barátai a gyermekek érdekében is szükségesnek láttak, azután erőteljesen meghazudtolja azokat a sértő híreket, a melyek e tárgyban keringettek; de nem lett volna sokkal okosabb megvetni e mende-mondákat, mint oly ügyetlen leleplezéssel kitárva szerencsétlen családi viszonyait, az által a roszakarók előtt némi alapot kölcsönözni azoknak? Azon perczen, midőn a nyilvánosság elé akart lépni, Dickens azt hitte, hogy jellemén egy foltot sem szabad tűnie; ez némileg melegségére szolgálhat. Mindazonáltal okosabb lett volna elhallgatni a dolgot, a mint Forster barátja tanácsolta. A helyzet, a melyet ez a levél feltár, igaz hogy szomorú, gyógyíthatatlan volt, melyet csak valami oly előreláthatlan véletlen oldhatott volna meg, minő a regényekben a kellő pillanatban szokott bekövetkezni, de az életben annál ritkábban. Bármint van a dolog, nehéz ítéletet hozni Dickens eljárása fölött, miután ő maga volt a bíró és érdekelt fél, egyedül nyilatkozván, de viseletét barátainak sem sikerült teljesen kimenteni. Lehet kárhoztatni az eljárást, de a kérdés érdemében nem szabad ítéletet hozni.

Ilyen körülmények között kezdte meg Dickens híres felolvasásainak első sorozatát, a melyek 1858-tól 1870-ig, olyan nagyon elragadták Angliát. Kérdezhetjük, nem volt-e káros az újítás és hogy a regényíró nem vesz-e többet, mint nyer az által, hogy személyiségét és szellemét a tömeg kíváncsiságának áldozza abban, mi a legbensőbb sajátja; de Dickens példája nem sok követőre találhatott; miután utánzására nem mindennapi tehetségek voltak szükségesek. A ki csak egyszer hallá *Copperfield Dávid* szerzőjét, egyetért e tekintetben. Modorában, melylyel regényeit eljátszotta, volt valami nem tudom milyen elbűvölő. Midőn a nagy törvényszéki jelene-tet olvasta a *Pikwickből*, vagy mistress Gampot beszéltette, vagy pedig elmondta a kis Dombey halálát, nem egyszerű felolvasást hallgatott az ember, valódi dráma vagy vígjáték folyt le előtte, mely annyival megragadóbb volt, mert a kinek kezében a szerepek voltak, maga alkotta azokat és így minden eredetiségüket és legkisebb árnyalatuknak is meg tudta azoknak adni. A művészet, a melylyel hangját a párbeszédhez

képezt alakítani, úgyszólván ugyanazon lélegzet alatt változtatni tudta, az illúziót még inkább emelte. Az író eltűnt, az ember élő egyéniségek között volt. Első felolvasásait Londonban tartotta, és a siker olyan fényes volt, hogy a regényíró ideje legnagyobb részét ez új vállalat foglalta el. Anglia, Irland és Skóczia minden nagy városának alkalmá nyílt a híres író megismerni és mindenütt meggyőződhetett, hogy népszerűsége nem üres szó. Belfastban a többi közt, egy felolvasása után az utcán körülvették, kiáltozva: »Tiszteljen meg az úr egy kézszorítással; mert nem egyedül ma este, már számos év óta világít ön az én házamban«.

Ez volt a példátlan lelkesedés titka: Dickens minden olvasójának barátja volt, és a tömeg, mely szorongott, hogy hallhassa, mielőtt még száját kinyitotta volna, már meg volt nyerve a háladatosság és rokonszenv által. Ez az érzet tartotta fenn a roppant fáradalmak közt, melyeket a 2000 és 3000-nyi hallgatóság és azon körülmény okozott, hogy éjjel nappal a vasúton kellett laknia, hogy az egymást nagyon közel követő kötelezettségeknek eleget tegyen. Ez időben érte a bal lábát a szélhűdés egy neme, melyből aztán soha többé egészen ki nem tudott gyógyulni és a minek üdvös figyelmeztetésnek kellett volna lenni; hanem ő soha sem tudta erejét mérsékelni és bátorsága illúziók közt tartotta, mi végre is végét okozta. A helyett, hogy pihent volna, az a szerencsétlen gondolat támadt benne, hogy Amerikába megy, hogy ott Angliában szerzett vagyonát kiegészítse. Ha Forsternek hitelt adunk, soha ember kevesebbire a pénzt nálánál nem becsülte és kétségen kívül mindég úgy elköltötte, a mint szerezte: olvasatlanul. Az is bizonyos, hogy fiainak sorsa egy idő óta nagyon sokat foglalkoztatta; talán ebben kell keresnünk okát rémítő, de dicsőséges körútjának az Egyesült-Államokban. De van valami szomorító, látni, mint számolja az özönlő dollárokat, hogy mit fog visszahozni, s miként mérlegeli a különbséget az angol livre és amerikai papirospénz közt. Kétségen kívül becsületesen megkeresett pénz volt; de a regényíró eltűnt, csak az üzlet emberét lehetett látni. Bostonba 1867. decemberében érkezett, a hol épen olyan szívesen fogadták, mint ezelőtt huszonöt évvel: semmi nyoma sem maradt azon benyomásnak, melyet egykor *Chuzzlewit* Márton egyes részei okoztak volt. Greeley Horác, a híres hír-

lapíró készítette elő a *Tribune*-ben Dickens második útját. A felolvasások elkezdődtek, Bostontól Baltimoreig őrjöngő lelkesültség követte, a minőt csak Amerikában lehet látni. Az üzérkedés is belekeveredett, nem sokára egész csapat élelmes ember követte Dickenst, a kik elkapkodván a jegyeket, azokat tetszésök szerinti áron adták el ismét. Megszállották a jegyáruló pénztárakat, ajtaik elé az utcára vetették ágyaikat és örömtüzeket gyújtottak. E mellett mindenütt igen sok igazi bámulója is akadt. Johnson, az elnök, mint kedvezést kérte a regényírótól, hogy vele találkoz hasson; nevenapjáu szobáját virágokkal és füzérekkel ékesítették. A képnek csak egy árnyoldala volt, a rendkívüli időjárás okozta hideg, mely csatlakozván a vasuti kocszi börtönéhez, a hol Dickens idejének felét töltötte, kimerítették még megmaradt erejét. »Kemény munka, kemény égalj, kemény élet« írja maga. Nem tudott aludni, alig evett és erős meghülésben szenvedett, a melyből nem tudott kigyógyulni. Hangját és elelenségét csak akkor nyerte vissza, ha a közönség elé lépett. Öt havi utazás és hetvenhat felolvasás után megállapodott. New-Yorkban búcsúlakomát rendeztek számára. Elbúcsuzván barátainak nagy számától, jelezvén azon szerencsés változásokat, a melyeket az amerikai szokásokon észre vett, megígérte, hogy művei következő kiadásaiban tudomásul fogja azokat venni, és 1868 május havában visszatért hazájába. Egészsége tönkre volt téve, hanem Angliában és az Egyesült-Államokban egy millóit szerzett.

Akkor ismét a regényíráshoz fogott, elkezdte *Drood Edwin rejtelseit*; e művet azonban már nem fejezhette be. Ez utolsó csonka műve és Copperfield Dávid között Dickens folyvást sokat írt. *Bleak-House*, *A kis Dorrit*, *Nehéz idők*, *A nagy várakozások*, *A mi közös barátunk*, ezek főbb regényei, a melyek 1854 és 1865 közt láttak napvilágot. Nem olyan nagy a hírók, mint a megelőzőknek, talán több bennök az egyenetlenség, hanem azért vannak nagyon szép részleteik, s ha olykor kimerültségre mutatnak is, sehol sem érezhető a súlyedés. Dickens, meg kell adni az igazat, nem volt egyenetles és rendszeres lángész. Jól lehet egyszer megközelítette a tökéletességet, a mit ő csinált, többnyire rendkívüli volt bizonyos tekintetben; a kitünő és tökéletlen nála rendesen igen közel jártak egymáshoz. Modora túlzásba csaphatott át, a

mint a kor előrehaladtával rendszeren történni szokott; hanem igen bajos volna nála biztosan meghatározni a pillanatot, a melyben a fejlődés megállapodott, a hibák szabályosakká és a szépségek kivételesekké lőnek. Különben Forster, a kinek kezei közt van barátja minden kézírata, és a ki igen közelről megfigyelhette, mint járt el barátja művei alkotásánál, megjegyzi, hogy 1855 óta Dickens kevesebbet bízva ötletei eredetiségében egy füzetbe szokta volt följegyezni a kifejezéseket, hasonlatokat, neveket és címeket, a melyek eszébe jutottak, hogy el ne feledje. Ekkor érezhette először a hatást, a melyet a kor és fáradalom az emlékezetre gyakorolnak. A figyelmeztető jegyzet igaz, hogy igen kicsiny volt és alig észrevehető, azért némileg mutatkozik mind azon, a mi a *Nehéz idők* után következett. Egy rakás megható jelenet és csudálatra méltó egyéniség van a *Kis Dorrit*-ban, sok kecs és nevetséges megjegyzés ragyog a *Nagy várakozások*-ban, de azért mégis az érdekeltséget nem csigázza fel annyira; az embert nem hatja úgy meg, nem ragadja el annyira, nem kapja meg. Mindent összevéve itt kell keresnünk a határt Dickens legjobb művei után. Különben, már rég óta előre látta azon pillanatot, mikor képzeletének forrásai ki fognak apadni, és el volt reá készülve, az által, hogy egy gyűjtemény kiadásához kezdett. A *Household-Words*-ot egy másik követte, a melynek címe volt *All the Year Round*. Sőt Dickens Anglia történetét is megírta gyermekek számára. Híres mű, ritka, mert nem haladja meg azon kör felfogását, a melynek számára íratott. Egyébiránt Dickens nem volt arra kárhoztatva, hogy túlélje tehetségét. Midőn visszatért Amerikából, napjai e földön már meg voltak számlálva, s életét méginkább rövidítette nyilvános felolvasásai által. Mindinkább kisebb lett körülötte rokonnak és barátainak köre; atyja, anyja meghaltak, szint' úgy nővére és négy testvére; barátai közül többen elhúnytak; gyermekei közül kettő férjhez ment, kettő elhalt, a többiektől meg kellett válnia. Az elválás legkisebb fiától, a ki Ausztráliába utazott, különösen rosszúl esett Dickensnek. Megérdemli, hogy idézzük azon levelet, melyet Dickens, szokása szerint fiához elutazása előtt intézett, mert új világításban tünteti fel a szerzőt.

„E sorokat ma jegyzem fel számodra, mert elutazásod igen sok gondot ad nekem, és mivel szeretnék néhány búcsú-

szót intézni hozzád, hogy azokat megfontoljad olykor-olykor nyugalmas perceidben. Nincs miért mondjam, hogy igen-igen forrón szeretlek, és hogy elutazásod szívem legmélyében nagy fájdalmakat okoz; de ez az élet felében válaszból áll, és el kell tudni tűrni ezt a fájdalmat. Egyedüli vigaszom az a tudat, hogy oly életpályára lépsz, a melyre hívatta vagy . . . Arra intelek, hogy maradj meg mindvégig elhatározásod mellett, és tégy meg mindent, a mit csak tehetsz. Fiatalabb voltam náladnál, midőn először voltam kénytelen megkeresni kenyeremet, elszántan hozzá láttam és azóta soha el nem hagytam. Bármilyen körülmények közé kerülsz is, soha se húzz aljasan hasznót előnyeiddől és ne légy soha kegyetlen azok iránt, a kik alád lesznek rendelve. Igyekezzél úgy bánni másokkal, a hogy kívánnád, hogy veled bánjanak, és ne veszítsd el türelmedet, ha hibáznak. Inkább védjenek a szentírás legnagyobb szabálya ellen, hogysem magad hibázzál. Egy új-szövetséget is tettem többi könyveid mellé; s ugyanazon szándékkal, azzal a reménynyel tettem ezt, a minő késztetett volt engem számotokra rövid kivonatot készíteni abból, mikor kis gyermekek voltatok. Ez a legjobb könyv, a melyet a világ eddig ismer és ismerni fog. A mint egyik bátyád, a másik után a világba lépett, ugyanezt írtam nekik, a mit most neked írok, kérvén őket, tartsák magokat ezen könyvhöz, nem méltatva figyelemre az értelmezéseket és emberi találmányokat. Tartsd meg mindörökre azt az üdvös szokást, hogy reggel és este imádkozzál. — Én soha nem mulasztottam el, és ismerem a vigaszt, mely abban rejlik. Reménylem, életed végeig el fogod mondhatni, hogy jó atyád voltam. A legjobb mód, a melylyel iránta szereteted kimutatható és boldoggá teheted az, ha kötelességedet teljesítet.

A férfiú jelleme és az angol faj komoly jelleme mutatkozik e komoly, erőteljes és nemes sorokban; egyszersmind búcsú hangjai, a melynek utolsónak kelle lennie. Mert a rossz előjelek ismét jelentkeztek. Dickens hallgatóitól a felolvasások egy új utolsó sorozatában akart búcsút venni, és ez roppant erőfeszítésébe került, habár soha jobban nem olvasott. Gyakori szédülések gyötörték és a szélhűdés lábában ismét mutatkozott. Egy ilyen roham után tért vissza Gadshillba. Egy este miután írt, az asztalhoz ült ebédelni, mondván, hogy nagyon rosszul érzi magát; s midőn fel akart kelni, hogy egy pamlag-

hoz menjen, baloldalára esett, ezen szót suttogva: „a földön“, és többé nem nyerte vissza eszméletét. Másnap 1870. június 9-én meghalt, négy hónappal élve túl ötvennyolczadik születése napját. A föld minden pontján, hol angolul beszélnek, távirat hirdette, hogy a népszerű író megszűnt élni, és minden egyházi szószékről, a melyről angol szó hallszik, felhangzott neve a vasárnapi isteni tiszteleten. És midőn a westminsteri apát, dr. Stanley, szónoklata alapigéjeül Lázár példázatát véve, költői és egyszerű szavakban szólott a regényíróról, a kinek lángesze szüntelen fölidézte a gazdagok előtt az ajtajok előtt álló Lázárt, nem egy könyárban úszó tekintet érte azt az egyszerű követ, a mely alatt nyugodott, Chaucer és Shakspeare síremlékei közt Dickens Károly teteme.

Mindig némi illetlenséggel jár úgy bánni a lángelmékkel, mint gépekkel, a melyeket szétszedünk, hogy működésüket érthessük. A nyelv nem elég biztos eszköz e nehéz feladat végrehajtására, és a földolog rendesen elvesz az aprólékos különbségek keresgélése közt, a melyeknél a szók többé nem eszméket fejeznek ki. De mégis ha jelezni akarnók, hogy mi volt a jellemző Dickensben, talán azt lehet mondani, a humoristikus képzelem. Hasztalan kísérlették meg meghatározni, hogy mi a humor, és nem is fog soha sikerülni, mert a humor annyiféle, a hány humoristikus író van. Sterne humora jelentékenyen különbözik Fieldingétől és Fielding humora egészen elüt Lamb Károlyétól. És pedig mégis mindegyik humorista, de mindenik a maga nemében. Hasonlóan vagyunk Chuzzlewit Márton írójával. Igaz ugyan, hogy megtagadták tőle a humort és néhány modern bíráló csupán a torzképet és durva komikumot találja benne; de ha a humor abban áll, hogy a dolgokban előre nem látott váratlan vonatkozásokat fedez föl az ember, hogy belőlök váratlan, tetszetős, megható vagy drámai hatásokat támaszszon, ki érdemli meg jobban a humorista nevet, mint Dickens? Azt fogják talán mondani, hogy ez csupán a humor egy része; de akkor ez a legjelentékenyebb része; és kétségtelenül Dickens vetélytárs nélkül áll. Ez magyarázza meg sikerét, ez fejtí meg, miért bukott meg olyan dolgokban, a melyekben legfőbb tehetsége inkább ártott, mint használt neki. Ez az oka, hogy a szerelem, a szenvedélyek ezen legfőbbike, a középserűség-nél magasztosabbat nem sugalmazott neki. Hasonlólag az

egyszerű jellemek is többnyire elkerülték figyelmét. Másodrangú hőseiben és hősnőiben nincsen semmi határozott egyéniség: sokkal inkább hasonlítanak a többi emberekhez, hogyszem érdekelnének. Szintúgy tájrajzai igen megragadók, de fantastikusak; útcza és ház leírásai hatásos élettél bírnak, de annyira fárasztók, hogy az embernek szinte terhére van az olvasás. Alapjában Dickens nem elbeszélő és azt lehet mondani, hogy folytonos küzdelem van elméjében a tiszta képzelem közt, a mely a lényeket és tárgyakat felfogja, és azon fantasia közt, a mely azokat neki oly rendkívüli és nevetséges színben tünteti elő. Ebben volt az ő ereje, de ez volt gyöngéje is. Jól tudta ezt maga is és midőn egykor Bulwer, dicsérve őt, kérdezé tőle, nem tart-e attól, hogy a művészi illedelmet túllépte, azt felelte, hogy neki olyan örömet okoz a dolgok nevetséges oldalainak vizsgálása, hogy elméje ezen gyöngeségét úgy dédelgeti, mint a gyermekeket szokták. Érezte, hogy olykor torzképeket fest, kárhoztatta azokat, de aztán újból előről kezdte. Ez az oka, hogy ha a regényíró benne nem is tökéletes, a humorista páratlanul áll.

Dickens azt hitte, nem elég olvasóit mulattatni; azt hitte, hogy az övéhez hasonló ritka tehetségek még többre is vannak hivatva, és hogy a megindítás tehetsége, a melylyel oly bőven meg volt áldva, némi felelősséget von maga után. Ezért nem is lehet műveiben a regényíró a moralistától különválasztani, és tehetségeinek sem legkisebbike az a csudalatos könnyedség, a melylyel a legbohóbb víg jelenetbe valamely politikai, társadalmi vagy erkölcsi kérdést sző bele. E tekintetben rendkívül tapintatos, mindig a kellő időben áll meg, és mint ügyvéd, a ki oly sok ügyet védett meg, igen ritkán vall kudarcot védbeszédeiben. A társadalom kötelességei a szegények irányában, a nők és gyermekek pártfogása, a viszony a munkások és uraik között, a dologházak visszaélései, a perek húzavonája, az iparvállalatok törvényes gazságai, a sinecurák botrányai, a nagy politikai administratiók sükségtelen volta, az álemberszeretet, mind nem került el figyelmét, mindenhez hozzá szólott, mindenben nyomát hagyta átható gúnyjának, s tanúságát adta a legjózanabb és emberibb szánalmának. „Az önzők és gazok egész serege, írta volt egykor neki Jeffrey, gyűlölni fogja lelkéből önt és vétkes túlzással vádolandja; de azért ne aggódjék. A jók és igazak önnel tartanak, önnél az

igazság.“ Dickens valóban nem is aggódott; mint a költő, ő is azt hitte, hogy a valódi nemesség a jóságban áll és méltó büszkeséggel állott nemzete ítélőszéke elé, bízva a jóban, a mit munkái eszközöltek.

Fog-e kedvezni neki az utókor, és művei sokáig fognak-e élni? Oly sok ítélet válik naponként semmivé, a melyről azt hitték, örökre megáll, oly sok tekintély enyészik el, a melyről azt hitték, sziklára van építve, s az ízlések hullámozása olyan gyakori, hogy sokkal tanácsosabb bele sem bocsátkozni ilyen vakmerő jóslásokba. Egy dolog mindazonáltal megnyugtathatja Dickens barátait; az, hogy népszerűsége nem szorítkozik az olvasó közönség egy különös osztályának szélyeire és ízlésére. Nem egyedül a művelt és irodalmi szellemeket ragadta el negyedszázadon által, egy egész nép volt bámulója. Íme a tartós dicsőség egy indoka. Egyszerre tetsszeni tudni a finom ízlésűeknek és a tömegnek, csupán mestereknek a titka, és az a mód, a mint Dickens kortársai szellemébe, sőt nyelvébe is be tudott hatni, tanúsítja, hogy ez a titok előtte nem volt ismeretlen. Ha Copperfidd Dávid szerzője valaha nem fog uralkodni honfitársai lelkén, az azt fogja mutatni, hogy Anglia maga igen nagyon megváltozott.

BOUCHER LEO után

—y —t.